

DE REPUBLIEK DER LETTEREN ALS EUROPEES NETWERK

Een studie van Hans Bots

Voor mijn generatie, die volwassen werd in de jaren 1970, was 'De Republiek der Letteren' de onvolprezen wekelijkse boekenbijlage van *Vrij Nederland*. Als classicus heb ik geleerd dat de term waarschijnlijk het eerst voorkomt in een brief uit 1417 van de humanist Francesco Barbaro aan Poggio Bracciolini, die in Europese kloosters verloren gewaande handschriften van Romeinse en Griekse schrijvers had ontdekt en daarmee, volgens Barbaro, de *Respublica litteraria* (sic) had verblijd en verrijkt. De term omvat zowel de kennis van de "letteren" als de beoefenaren ervan: de "geletterden" en/of "geleerden". In dit verband is het belangrijk te beseffen dat de *litterae* meer inhouden dan de literatuur of bellettrie: het gaat om alle takken van wetenschap en kennis die door studie worden verzameld en in boeken zijn neergelegd, alfa- en bètawetenschappen dus, geesteswetenschappen en natuurwetenschappen.

Connotaties van de metafoor "Republiek" zijn de gelijkheid waarmee deze "geletterden" aan onderzoek en kennisverwerving doen en de vrijheid waarmee zij als "burgers" van deze gemeenschap optreden. De Republiek der Letteren is niet meer of minder dan een republiek van vrije geesten die zich onder het beschermende gezag van de rede plaatsen en zich tot doel stellen de wetenschap en de waarheid te dienen. Zij voelen het als een plicht aan om kennis te delen en te verspreiden. Erasmus was het eerste icoon van deze Republiek. Zijn kritisch-filologische methode waarmee hij de Bijbelse teksten en de kerkvaders las om de praktijk van het vroege christendom op het spoor te komen, zou juist mee leiden tot de hervorming en de verscheuring van de Europese christenheid. Toch bleef Erasmus geloven dat er een ideële gemeenschap van geleerden was die, boven alle nationale en religieuze scheidslijnen verheven, als wereldburgers een gemeenschappelijk vaderland bewoonden. In zijn epistolaire netwerk bestond die gemeenschap, een voorafschaduwing in zijn ogen van de ware *Respublica christiana*.

Tot zover de utopie. In de werkelijkheid vluchtte Erasmus in zijn pen, en bestond de gelijkheid

De Republiek der Letteren bestond uit vrije geesten die het als een plicht aanvoelden om kennis te delen

niet echt. Zo was er vanaf het begin een onderscheid tussen de echte geleerden en onderzoekers aan de ene kant en de geïnteresseerde leken, het lezende publiek aan de andere kant. Vrouwen drongen ook niet echt door tot de netwerken met uitzondering van enkele ontwikkelde en vrijgevochten geesten als Anna Maria van Schurman (1607-1678) en Belle van Zuylen (1740-1805). De Republiek beperkte zich vooral tot West-Europa en verschoof in de late vijftiende eeuw en het begin van de zestiende eeuw van Italië naar Frankrijk en de Nederlanden. In de eerste helft van de zeventiende eeuw waren Parijs, Leiden en Amsterdam de middelpunten, alhoewel in de tweede helft van die eeuw ook Londen zich aandeede.

Hans Bots (1940) wachtte tot zijn emeritaat om de Europese intellectuele wereld tussen circa 1500 en 1760 te schetsen aan de hand van een wijdvertakt netwerk van correspondenties, boek- en tijdschriftpublicaties en persoonlijke ontmoetingen dat aan de basis ligt van de Europese academische cultuur. Hij deed dat met zin voor detail en overzicht. De uitgever maakte er een mooi en rijk geïllustreerd boek van.

De brieven van de humanisten en geleerden waren intieme conversaties met afwezige vrienden. Ze vormden spiegels van de ziel van de correspondenten en van het tijdperk waarin ze leefden. Organisaties als de Royal Society (Londen, 1662) en de Académie Royale des Sciences (Parijs, 1666) namen meer en meer de plaats van correspondenties in. De kritische instelling tegenover autoriteit veranderde ook van richting door de opkomst van de moderne natuurwetenschappen in de loop van de zeventiende eeuw. De kritiek van de humanisten

De rol van de Nederlandse republiek kan in dit verhaal niet genoeg worden benadrukt

op de duisterheid van de scholastiek veranderde in een “querelle des anciens et des modernes”: de Grieken en Romeinen, en dus ook het paradigma van de traditionele geleterdheid, versus de kennis gebaseerd op positieve wetenschapsmodellen. In die zeventiende eeuw onttroonde het Frans ook het Latijn geleidelijk als voertaal van de *Respublica*. Geleerde tijdschriften begonnen in het Frans te verschijnen. De *polyhistor* die het volledige kennisveld nog kon overzien, werd meer en meer opgevolgd door de vakspecialist. De Republiek der Letteren werd een republiek van (natuur)wetenschappen.

De rol van de Nederlandse republiek kan in dit verhaal niet genoeg worden benadrukt. Nergens was in de zeventiende eeuw de tolerantie groter dan daar. De universiteiten waren er pragmatisch en bevorderden het onderwijs in de moderne wijsbegeerte van Descartes en de moderne natuurwetenschappen van Newton. De uitgevers die na de val van Antwerpen in 1585 naar het noorden waren getrokken, lieten de Republiek uitgroeien “tot de intellectuele voorraadschuur van Europa, tot het boekenmagazijn van de Republiek der Letteren”, aldus Bots. Drukkers-uitgevers als Elzevier in Leiden en Blaeu in Amsterdam maakten furore in heel Europa. Nergens was de alfabetisering en de leescultuur dan ook hoger dan in de Republiek. De geleerdentijdschriften (“*journaux de Hollande*”) kwamen hier ook tot bloei door het ontbreken van een censuur vooraf. Het was Pierre Bayle die met zijn *Nouvelles de la République des Lettres* (1684) het eerste Parijse geleerdentijdschrift, *Journal des Savants* (1665), moderniseerde. In drie jaar tijd besprak Bayle in zijn blad zelf vijfhonderd werken: kritisch, hoffelijk en *au-dessus de la mêlée*, in dienst van waarheid en rede. De hugenootse diaspora, vooral na het intrekken van het Edict van Nantes (1685) waarmee het protestantisme in Frankrijk feitelijk illegaal werd verklaard, speelde een belangrijke rol in deze tijdschriften: ze leverde een netwerk van correspondenten en journalisten op die in de belangrijkste centra van de Republiek der Letteren opereerden.

Vanaf de achttiende eeuw kwamen nationaal georiënteerde culturele communicatiegemeenschappen meer en meer op. Tijdschriften begonnen nu ook te verschijnen in het Engels, Duits én Nederlands. Ze zorgden ervoor dat naar het einde van de eeuw toe met de term Republiek der Letteren alleen nog maar belletristiek werd aangeduid. Maar in de kleine eeuw dat de geleerdentijdschriften bloeiden en overal in Europa werden gelezen, droegen ze effectief bij tot de verspreiding van het wetenschappelijke nieuws.

Voltaire schreef in 1751 dat het netwerk van correspondenties in Europa nog altijd bestond als troost voor alle rampen die door de machtsaanspraken van natiestaten en de religieuze conflicten waren teweeggebracht. Moeten we het met die troost ook vandaag doen? In het labyrint, schatkamer en riool van het wereldwijde web, ver van gekwetter en getwitter, bestaan zeker ook enclaves die met recht en reden Republiek der Letteren zouden kunnen worden genoemd, maar hoe breng je ze in kaart?

LUC DEVOLDERE

HANS BOTS, *De Republiek der Letteren*.

De Europese intellectuele wereld 1500-1760, Vantilt, Nijmegen, 2018, 223 p.

*Tel fut l'illustre Bayle, honneur des beaux esprits,
Dont l'élegante plume, en recherches fertile,
Fait douter qui des deux l'emporte en ses écrits,
De l'agréable ou de l'utile? D.L.M.*

L'Exemple ce trouve chez J. Rollin fils quoy des angustins a d'edhanas.